

3. Morálne základy sporu o sociálnu spravodlivosť na Slovensku¹

Andrej Findor, Zuzana Maďarová,
Alexandra Ostertágová

¹ Tento text je súčasťou výskumného projektu, ktorý bol podporený Ministerstvom školstva SR v rámci APVV grantovej schémy č. APVV-0880-12 „Využitie poznania pri príprave dokumentov v tvorbe verejnej politiky“.

Univerzita Komenského v Bratislave,
Fakulta sociálnych a ekonomických vied
andrej.findor@fses.uniba.sk

Univerzita Komenského v Bratislave,
Fakulta sociálnych a ekonomických vied
zuzana.madarova@fses.uniba.sk

Univerzita Komenského v Bratislave,
Filozofická fakulta
ostertagova@gmail.com

„Kľúčovým problémom sa stáva polarizácia spoločnosti, povedal prezident.“ – „Fico polarizuje spoločnosť, tvrdí politológ.“ – „Kto nás polarizuje na homofriendly a homophobic?“ – „Chudáci Rómovia alebo zlí Cigáni?“³

Mediálne titulky naznačujú, že vyostrovanie názorov sa stáva neprehliadnuteľným javom v spoločnosti na Slovensku. Polarizačné tendencie možno dlhodobo sledovať vo verejných diskusiách o ľudských právach rómskeho obyvateľstva, sexuálnych menšín, o rodovej rovnosti či sociálnej spravodlivosti. Súčasťou javu a zároveň jeho dôsledkom je vzájomné nepochopenie, nemožnosť diskusie a neschopnosť hľadať efektívne riešenia. V tejto situácii môže byť prínosné pozrieť sa na podstatu aktuálnych sporov z pohľadu, ktorý na Slovensku ešte nie je etablovaný – z pohľadu teórie *morálnych základov*, ktorá ponúka možnosti empiricky skúmať asymetrický vzťah medzi intuitívnymi morálnymi súdmi a morálnym uvažovaním. Rozpoznanie morálnej plurality, teda rozmanitosti morálneho cítenia, ktorá stojí v centre teórie, môže zohrať dôležitú úlohu v pochopení a potenciálnom zmiernení spoločenských konfliktov vrátane sporu o sociálnu spravodlivosť. Ako príklad tohto sporu môže slúžiť zákon o pomoci v hmotnej núdzi,⁴ ktorý bol novelizovaný v novembri 2013. Ilustruje dva spôsoby chápania sociálnej spravodlivosti: chápanie sociálnej spravodlivosti ako zásluhovosti, ktoré sa napokon presadilo aj v zákonnej úprave, a chápanie sociálnej spravodlivosti ako rovnosti príležitostí, o ktoré sa zasadzovali predovšetkým predstavitelky a predstavitelia ľudskoprávných mimovládnych organizácií. O akých morálnych základoch možno v súvislosti s týmito dvoma pozíciami uvažovať? O aké morálne základy sa opiera verejnosť, ktorá podľa reprezentatívnych prieskumov podporuje smerom k sociálne vylúčeným Rómkam a Rómom reštriktívne politiky a prechováva voči nim silný sociálny dištanc (Gallová-Kriglerová, Kadlečíková, 2012)? Môže teória morálnych základov pomôcť k postupnému prekonávaniu týchto sporov?

² Úvodná a teoretická časť textu do veľkej miery vychádza z publikovaného konferenčného príspevku (Findor, Maďarová, Ostertágová, 2014).

³ TASR. *Kľúčovým problémom sa stáva polarizácia spoločnosti, povedal prezident*. 1. 1. 2014. Dostupné na: <http://www.teraz.sk/slovensko/prezident-prihovor-novy-rok/69319-clanok.html>; TASR. *Kiska nemá politické skúsenosti, Fico polarizuje spoločnosť, tvrdí politológ Marušiak*. 22. 3. 2014. Dostupné na: <http://www.aktuality.sk/clanok/249670/kiska-nema-politicke-skusenosti-fico-polarizuje-spolocnost-tvrdi-politolog-marusiak/>; RAUČINOVÁ, M. *Kto nás polarizuje na homofriendly a homophobic?* 5. 2. 2014. Dostupné na: <http://www.postoy.sk/content/kto-nas-polarizuje-na-homofriendly-homofobic>; JAŠKO, L. *Komentár: Chudáci Rómovia alebo zlí Cigáni?* Dostupné na: <http://www.aktuality.sk/clanok/246859/komentar-chudaci-romovia-alebo-zli-cigani/> (navštívené 11. 6. 2014).

⁴ Zákon o pomoci v hmotnej núdzi a o zmene a doplnení niektorých zákonov č. č. 599/2003 Z. z.

1. Teória morálnych základov

Vývoj teórie morálnych základov bol z veľkej časti reakciou na dielo zakladateľa modernej morálnej psychológie Lawrence Kohlberga a jeho presvedčenie, že univerzálne zdieľanou morálnou normou (základom), ktorej postupný vývoj môžeme sledovať u detí, je spravodlivosť (Graham et al., 2013: 59). Feministická psychologička Carol Gilliganová na základe kritiky *androcentrizmu* Kohlbergovej práce zdôrazňovala v súvislosti s morálnym usudzovaním starostlivosť, ktorej význam vo svojej práci potvrdil aj Elliot Turiel (op. cit.). Kultúrny psychológ Richard Shweder rozšíril uvažovanie o univerzálne platných morálnych základoch o ďalšiu dimenziu, keď písal o troch morálnych jazykoch ako o etike autonómie, etike komunity a etike božskosti (op. cit.). Antropológ Alan Fiske doplnil zoznam morálnych základov o štyri vzťahové modely odporované zo sociálnych vzťahov: komunálne zdieľanie, zoradenie podľa autority, zhoda podľa rovnosti a trhové ocenenie (op. cit.: 60). Pred desiatimi rokmi Jonathan Haidt a Craig Joseph (2004) formulovali teóriu založenú na piatich morálnych základoch – starostlivosti, férovosti, lojálnosti, autorite a posvätnosti.

Haidtova a Josephova teória morálnych základov vychádza z *nativizmu*, podľa ktorého je morálne usudzovanie ľudskému druhu vrodené – slovami neurovedca Garyho Marcusa „vopred, pred skúsenosťou usporiadané“ (Marcus v Haidt, 2012: 131). Tento „prvý koncept morálnej mysle“ je výsledkom adaptívnych tlakov pôsobiacich počas procesu ľudskej evolúcie (2013: 64 – 65), zároveň je však neustále dotváraný kultúrnymi vplyvmi a, ako upozorňujú Jesse Graham et al., je od neho odvodená samotná metafora morálneho základu, keďže aj v stavebníctve základy reprezentujú prvotný plán budovy, ktorý sa ešte môže meniť (Graham et al., 2013: 64 – 65). Vychádzajúc z tézy o kultúrnom učení a z predpokladu vzájomného vytvárania a pretvárania kultúry a psychiky (Shweder v Graham et al., 2013: 63), Haidt uvádza, že morálne usudzovanie je kombináciou vrodenej a sociálneho učenia, cieľom ktorého nie je hľadanie pravdy, ale vytváranie funkčných sociálnych vzťahov (Haidt, 2013a: 294).

Teória morálnych základov predpokladá intuitívny charakter morálnych úsudkov, ktorý spočíva v presvedčení, že človek najskôr morálne posudzuje a až potom hľadá strategické, racionálne zdôvodnenie svojich súdov. Intuícia (vrátane emócií) tak predchádza motivovanému uvažovaniu. V tejto súvislosti Haidt používa metaforu slona a jazdca (2006). V zaužívanej metafore koňa a jazdca nahrádza koňa slonom, aby upozornil na asymetrický vzťah intuitívnych morálnych súdov a morálneho uvažovania. Slon je v porovnaní s koňom o toľko silnejšie zviera, že ani najskúsenejší jazdec si nemôže byť vždy istý svojou plnou kontrolou nad ním. Paralelne s tým je

často takmer nemožné ovplyvniť pomocou výlučne racionálnych a vecných argumentov také postoje ľudí, ktoré sú založené na ich intuitívnych úsudkoch.

Ďalším dôležitým východiskom teórie morálnych základov je aj empirický a normatívny pluralizmus, ktorý uvádza, že vzhľadom na veľkú variabilitu sociálnych skúseností a výziev – sociálnu komplexnosť – je rôznorodosť „morálnych matíc“ empirickým faktom. Inšpirovaný Isaiahom Berlinom však Haidt odmieta relativizmus, ktorý poníma morálnu diverzitu ako cieľ sám osebe, a naopak presadzuje myšlienku pluralizmu, ktorý prostredníctvom uznania morálnej rôznorodosti môže prispievať k lepšiemu porozumeniu a prekonávaniu konfliktov (op. cit.: 134 – 138).

Teória morálnych základov našla široké využitie v skúmaní politických postojov a ideologických preferencií hlavne v kontexte americkej politiky (Feinberg, Willer, 2013; Graham, Nosek, Haidt, 2012; Haidt, Graham, Joseph, 2009; Iyer et al., 2012; Koleva et al., 2012). Ako osobitne efektívna sa ukázala kombinácia výskumu prostredníctvom *Dotazníka morálnych základov* s inými typmi dotazníkov, ktoré umožňujú testovať predikčnú schopnosť *Dotazníka morálnych základov* vo vzťahu ku konkrétnym politickým postojom alebo ideologicky definovaným pozíciám (Iyer et al., 2012; Koleva et al., 2012).

1.1. Spôsob merania morálnych základov

S cieľom empirického merania morálnych základov vyvinuli Jonathan Haidt, Jesse Graham a Brian Nosek *Dotazník morálnych základov* (MFQ30) (Graham et al., 2011). Dotazník obsahuje päť škál (v súčasnosti sa empiricky overuje niekoľko ďalších), ktoré sú ekvivalentné piatim morálnym základom – *starostlivosť/ublíženie* – *férovosť/podvádzanie* – *lojálnosť/zrada* – *autorita/podrávanie* – *a posvätnosť/úpadok*.⁵ Formálne sa dotazník rozdeľuje na dve časti, z ktorých každá obsahuje odlišný typ otázok, no obe merajú všetkých päť morálnych základov. Prvá časť dotazníka sleduje mieru dôležitosti konkrétnych tvrdení pri morálnom usudzovaní, v druhej časti vyjadrujú respondentky a respondenti súhlas alebo nesúhlas s jednotlivými výroky. Odpovede sa v oboch častiach zaznamenávajú prostredníctvom päťstupňovej likertovej škály, ktorá umožňuje vyjadriť úplnú nedôležitosť až mimoriadnu dôležitosť výroku či rozhodný nesúhlas až rozhodný súhlas s tvrdením. Dotazník obsahuje 30 otázok. Na predstavenie dotazníka v súvislosti s teóriou morálnych základov ďalej stručne priblížime päť morálnych základov s otázkami, ktoré na ne v dotazníku odkazujú.

Najviac skúmaným morálnym základom je *starostlivosť/ublíženie*. Ilustrovať ho možno prostredníctvom pocitu hnevu a rozhorčenia, ktorý v mnohých ľuďoch vyvoláva obraz znázor-

⁵ V pôvodnom anglickom znení: „care/harm – fairness/cheating – loyalty/betrayal – authority/subversion – sanctity/degradation.“

ňujúci ubližovanie dieťaťu alebo mláďaťu (Haidt, 2012: 131 – 134). V prvej časti dotazníka sa tomuto morálnemu základu venujú tvrdenia, ktoré sledujú, do akej miery je pri morálnom usudzovaní ľudí dôležité to, „či niekto emocionálne trpel“ a „či sa niekto postaral o slabého alebo zraniteľného človeka“. Druhá časť dotazníka adresuje starostlivosť/ublíženie napríklad otázkou, do akej miery participantky a participanti súhlasia alebo nesúhlasia s tvrdením, že „súciť s trpiacimi je najdôležitejšia dobrá vlastnosť“ alebo „jednou z najhorších vecí je ublížiť bezbrannému zvieraťu“.⁶

Rovnocenné vzťahy a spoluprácu medzi jednotlivými aktérmi a aktérkami, ako aj potrestanie porušenia pravidiel zabezpečuje morálny základ *férovosť/podvádzanie*. Princíp recipročnej výmeny, známy aj ako heslo „niečo za niečo“, má zároveň posilňovať dôveru a vzájomnú odkázanosť ľudí (op. cit.: 134 – 138). Dotazník tento princíp sleduje v odpovediach na otázky, do akej miery je pri rozhodovaní sa o ne/správnosti javu dôležité, „či sa s niektorými ľuďmi nezaobchádzalo inak ako s ostatnými“, prípadne mierou súhlasu s tvrdením „najdôležitejším princípom pri tvorbe zákonov je, aby sa s každým zaobchádzalo spravodlivo“.

So vzťahmi vo vnútri skupiny, predovšetkým so zabezpečením vnútrogrupinovej kohézie, súvisí aj tretí morálny základ *lojálnosť/zrada*. Skupine dáva šancu na presadenie sa v medziskupinovej súťaži, je súčasťou vytvárania a uchovávanania hraníc skupiny a poskytuje základ pre praktiky skupinovej inklúzie a exklúzie (op. cit.: 138 – 141). V dotazníku sa naň sústreďuje napríklad miera vplyvu toho, „či niekto prejavil lásku k svojej krajine“, na rozhodovanie sa o ne/správnosti určitého javu. Zároveň na lojálnosť/zradu odkazuje tvrdenie „človek by mal stáť za svojimi príbuznými aj vtedy, keď urobili niečo zlé“, s ktorým majú participantky a participanti vyjadriť mieru ne/súhlasu.

Podobne ako predchádzajúce aj štvrtý morálny základ sa vzťahuje na sociálne vzťahy. *Autorita/podrávanie* reguluje sociálne vzťahy a spoluprácu medzi hierarchicky nadradenými a podradenými sociálnymi aktérmi. Ako zdôrazňuje J. Haidt, bez morálnej autority, ktorú často sprevádzajú v rôznej miere etablované vzťahy poslušnosti a podriadenosti, je nepredstaviteľná legitimita moderných inštitúcií (op. cit.: 142 – 146). Štvrtý morálny základ meria otázka, do akej miery ovplyvňuje rozhodovanie sa o ne/správnosti určitého javu to, „či niekto preukázal nedostatok rešpektu k autoritám“, ako aj rozhodovanie, do akej miery účastníčka či účastník výskumu súhlasia s tvrdením „keby som ako vojak nesúhlasil s rozkazmi veliteľa, poslúchol by som, pretože je to moja povinnosť“.

Piatym morálnym základom je *posvätnosť/úpadok*, ktorý sprevádzajú pocity zhnusenía a odporu voči nečistým fyzickým a symbolickým predmetom.

⁶ K morálnym základom uvádzame len ilustračné príklady z dotazníka, nie všetky položky, ktoré na jednotlivé základy odkazujú.

Môže byť reakciou na život vo svete plnom biologických patogénov a parazitov a obyčajne sa prejavuje prostredníctvom dodržiavania procedúr rituálnej čistoty. Vzhľadom na variabilitu ľudských sociálnych skúseností a výziev môže ísť o zákaz konzumácie bravčového alebo hovädzieho mäsa, zákaz „znečisťovania“ tela a duše predmanželským sexom alebo uprednostňovanie konzumácie ekologicky „čistejších“, „prírodnejších“ biopotravín (op. cit.: 146 – 153). V prvej časti dotazníka možno posvätnosť/úpadok merať napríklad otázkou o vplyve toho, „či niekto porušil zásady mravnej čistoty a slušnosti“ na morálne usudzovanie a v druhej časti dotazníka smeruje k tomuto morálnemu základu tvrdenie „ľudia by nemali robiť nechutné veci ani vtedy, keď sa tým nikomu neublíži“.

Uvedené morálne základy sú predmetom empirického testovania. J. Haidt spolu s kolegami a kolegyňami dokonca vypísali výzvu, v rámci ktorej finančne odmenia každú osobu, ktorá empiricky spochybní ktorýkoľvek z existujúcich základov alebo navrhne a empiricky preukáže nový morálny základ. Najpresvedčivejšou kandidátkou na nový morálny základ bola doteraz dvojica *sloboda/útlak* (op. cit.: 170 – 186), s ktorou sme pracovali v dotazníkovom prieskume, ktorý predstavujeme v ďalšej časti tejto práce. Morálny základ *sloboda/útlak* je odvodený od morálneho základu *férovosť/podvádzanie*. Pôvodná škála morálneho základu *férovosť/podvádzanie* obsahovala aj koncept rovnosti ako rovnosti príležitostí. Prvotné testovanie tejto škály pôvodnými autormi dotazníka však poukázalo na odlišný morálny obsah *férovosti* a *podvádzania*. Pri *férovosti/podvádzaní* namiesto rovnosti ako rovnosti príležitostí mnohí respondenti a respondentky intuitívne posudzovali jednotlivé výroky z hľadiska primeranosti (proportionality) alebo zásluhovosti (op. cit.: 146 – 153). Hoci Haidt vo svojej knihe *The Righteous Mind* uvádza *slobodu/útlak* ako šiesty, neskôr doplnený morálny základ, v neskorších textoch je opatrnejší a spomína aj ďalšie návrhy na nové morálne základy: *efektívnosť/mrhanie*, *vlastníctvo/krádež*, *úprimnosť/klamstvo* (Graham et al., 2013: 104).

Pôvodná verzia *Dotazníka morálnych základov* je prístupná širokej verejnosti prostredníctvom internetovej stránky MoralFoundations.org. Psychometrické vlastnosti pôvodného dotazníka overovala rozsiahla štúdia, v ktorej sa okrem reliability nástroja overovala aj externá validita. Výsledky tohto overovania naznačujú pomerne dobrú vnútornú konzistentnosť nástroja, porovnateľnosť s (čiastočne) paralelnými inými nástrojmi a výsledky sčasti potvrdzujú aj predpokladanú existenciu piatich nezávislých faktorov. Hoci exploračná faktorová analýza naznačila dva faktory, ktoré rozdeľujú dotazník podľa konzervatívno-liberálnej osi („liberálny“ faktor sýtia škály *starostlivosť/ublíženie* a *férovosť/podvádzanie* a „konzervatívny“ sýtia škály *lojálnosť/zrada*, *autorita/podrávanie* a *posvätnosť/úpadok*), testovanie empirických údajov prostredníctvom konfirmačnej faktorovej analýzy naznačuje lepšiu

zhodu pre päťfaktorové riešenie. Ďalšie výskumy potvrdzujú tiež predikčnú validitu dotazníka vzhľadom na predikciu politických postojov a názorov (Graham et al., 2011).

Dotazník morálnych základov sa v súčasnosti využíva v mnohých empirických výskumoch (napríklad Graham et al., 2009; Feinberg, Willer, 2013 a ďalšie) a jeho prístupnosť všetkým záujemkyniam a záujemcom o využitie dotazníka vo výskume či na účely prekladu naznačuje jeho celosvetový potenciál. Internetová stránka MoralFoundations.org obsahuje v súčasnosti 39 jazykových mutácií dotazníka.

Prvú slovenskú verziu dotazníka vytvorili Andrej Findor, Alena Kluknavská a Zuzana Maďarová. Autorkami a autorom zatiaľ poslednej verzie dotazníka sú Alexandra Ostertágová, Zuzana Maďarová a Andrej Findor.⁷

2. Mimovládne organizácie a široká verejnosť

Podľa teórie morálnych základov možno predpokladať, že morálne intuície ľudí z rôznych sociálnych skupín sa budú líšiť. Zatiaľ čo ľudia s liberálnymi politickými postojmi by mali skórovať vysoko na škálach *ublíženie/starostlivosť*, *férovosť/podvádzanie* a *sloboda/útlak*, ľudia s konzervatívnymi postojmi by mali mať vyššie skóre na škálach *autorita/podrávanie*, *lojálnosť/zrada* a *posvätnosť/úpadok*. Rozdiely medzi liberálnymi a konzervatívnymi postojmi pritom možno na Slovensku pozorovať aj v súvislosti s pretrvávajúcimi konfliktmi o sociálnu spravodlivosť. V nich sa na jednej strane profilujú zástancovia a zástankyne spravodlivosti ako rovnosti (a vyrovnávania) príležitostí, ktorých nájdeme predovšetkým vo sfére mimovládnych organizácií. Na strane druhej zase stojí chápanie spravodlivosti ako primeranosti, ktoré reprezentuje prevažujúci politický diskurz spolu s prevládajúcimi spoločenskými postojmi, ktoré sa prejavujú najmä v diskusiách o marginalizovaných skupinách (Gallová-Kriglerová, Kadlečíková, 2012). Presvedčenia o tom, že Rómky a Rómovia zneužívajú sociálny systém a sú zvyhodňovaní poberaním sociálnych dávok, sa vo verejnej diskusii dostávajú do konfliktu s presvedčeniami o tom, že rómske obyvateľstvo je na Slovensku dlhodobo a systematicky znevýhodňované. Na základe teórie morálnych základov a vychádzajúc z tohto spoločenského a politického prostredia na Slovensku sme sa rozhodli realizovať prieskum, ktorý by prostredníctvom *Dotazníka morálnych základov* mapoval morálne základy v skupine respondentov a respondentiek z ľudskoprávných mimovládnych organizácií a v skupine zastupujúcej tzv. širokú verejnosť. Predpokladali sme pritom, že respondenti a respondentky z ľudskoprávných mimovládnych organizácií sa vo svojom morálnom hodnotení menej opierajú o kon-

⁷ Viac informácií o procese adaptácie dotazníka v prostredí Slovenska, vlastnostiach jeho položiek a internej a diskriminačnej validite jeho škál je dostupných v práci Findora, Maďarovej a Ostertágovej (2014).

zervatívne morálne základy (a teda skórujú nižšie na škálach autorita/podryvanie, lojalnosť/zrada a posvätnosť/úpadok) než ľudia reprezentujúci širokú verejnosť. A zároveň – že sa respondenti a respondentky z ľudskoprávnych mimovládnych organizácií opierajú o liberálne morálne základy (a teda skórujú vyššie na liberálnych škálach starostlivosť/ublíženie, férovosť/podvádzanie a sloboda/útlak) viac než ľudia reprezentujúci širokú verejnosť. Morálne základy respondentov a respondentiek z ľudskoprávnych mimovládnych organizácií sme porovnávali s morálnymi základmi skupiny označenej ako široká verejnosť prostredníctvom viacnásobnej analýzy variancie (MANOVA).

Pre lepšiu ilustráciu rozdielov v spôsobe, akým skúmané skupiny chápu a konceptualizujú sociálnu spravodlivosť, sme ďalej sledovali ich postoje k problematike prerozdelenia dávok v hmotnej núdzi prostredníctvom χ^2 testu početnosti. Predpokladali sme pritom, že ľudia pôsobiaci v mimovládnych organizáciách častejšie zastávajú taký postoj k prerozdeleniu dávok v hmotnej núdzi, ktorý odráža princíp spravodlivosti ako rovnosti a vyrovnávania príležitostí, a naopak, že ľudia reprezentujúci širokú verejnosť sa skôr prikláňajú k prerozdeleniu dávok na princípe zásluhovosti, teda princípe odrážajúcom konceptualizáciu sociálnej spravodlivosti ako primeranosti.

Nášho prieskumu sa zúčastnilo spolu 298 ľudí vo veku od 18 do 74 rokov, z toho 56,9% žien a 43,1% mužov. Z mimovládnych organizácií, ktoré sa venujú skúmaniu a presadzovaniu ľudských práv sociálne, kultúrne a politicky vylúčených a znevýhodnených ľudí na základe rodu, etnicity, náboženstva, sexuálnej orientácie a štátnej príslušnosti, bolo oslovených 77 ľudí. Väčšina oslovených z mimovládnych organizácií pôsobí v Bratislave, malá časť v Prešovskom a Košickom kraji. Jednotlivé MVO sme zvolili zámerne na základe ľudskoprávnej agendy, ktorej sa venujú, respondentky a respondentov sme ďalej oslovovali na základe dostupnosti. Druhá časť výskumnej vzorky tvoria respondentky a respondenti z rôznych krajov Slovenska, rôznych sociálnych prostredí a profesií.⁸

V skúmanej skupine ľudí z mimovládnych organizácií bol vyšší podiel žien (71%) ako vo vzorke zastupujúcej širokú verejnosť (52,0%).⁹ Obe skúmané skupiny sa najvýraznejšie odlišovali z hľadiska vzdelania. Podiel respondentov a respondentiek, ktorí

⁸ Len malú časť vzorky tvoria študentky a študenti vysokých škôl. Považujeme za dôležité na to upozorniť, pretože, ako uvádza Joe Henrich a jeho kolegovia (Henrich, Heine, Norenzayan, 2010), využitie vysokoškolských študujúcich ako skúmanej vzorky je častým problémom psychologických výskumov s vážnymi dôsledkami a skreslením. Jednotlivé respondentky a respondentov preto oslovovali študentky a študenti FSEV UK s inštrukciou, aby sa sústredili na ľudí, ktorí neštudujú na vysokej škole a ani nepatria do vekovej kategórie charakteristickej pre študentov a študentky vysokých škôl.

⁹ Vychýlenie zodpovedá rozdielnemu zastúpeniu žien a mužov v mimovládnom sektore.

¹⁰ Vychýlenia zodpovedajú rozdielnej vzdelanostnej štruktúre v týchto spoločenských skupinách.

¹¹ Za spoluprácu pri zbere dát ďakujeme Anne Dráľovej a Alene Chlebovcovej.

študujú na strednej škole alebo majú ukončené najvyššie stredoškolské vzdelanie, bol výrazne vyšší vo vzorke reprezentujúcej širokú verejnosť (46,1%) ako u ľudí z ľudskoprávnych mimovládnych organizácií (1,3%). Podiel respondentov a respondentiek, ktorí študujú na vysokej škole alebo majú ukončené vysokoškolské vzdelanie druhého a tretieho stupňa, bol výrazne vyšší u ľudí z ľudskoprávnych mimovládnych organizácií (70,1% a 28,6%) ako v skupine označenej ako široká verejnosť (47,5% a 4,6%).¹⁰

Zber dát prebiehal od septembra 2013 do februára 2014 a zabezpečovali ho okrem autoriek a autora tohto textu aj ďalšie spolupracovníčky,¹¹ ako aj študenti a študentky kurzu Politická komunikácia na Fakulte sociálnych a ekonomických vied UK.

Tabuľka 1:
Výskumná vzorka z hľadiska veku a rodu

M – priemer
SD – štandardná odchýlka

	VEK		ROD			
	Min.	Max.	M (SD)	Ženy	Muži	Iné
Spolu	18	74	38,8 (-12,6)	57 %	43 %	0 %
Široká verejnosť	18	74	40,5 (-0,9)	52 %	48 %	0 %
Mimovládne organizácie	22	61	33,9 (-1,1)	71 %	28 %	1 %

Tabuľka 2:
Výskumná vzorka z hľadiska vzdelania

	Neukončené SŠ	Štúdium alebo ukončené SŠ	Štúdium alebo ukončené VŠ 2. stupňa	Štúdium alebo ukončené VŠ 3. stupňa
Spolu	1,4 %	34,3 %	53,4 %	10,9 %
Široká verejnosť	1,8 %	46,1 %	47,5 %	4,6 %
Mimovládne organizácie	0 %	1,3 %	70,1 %	28,6 %

Zdroj: Andrej Findor, Zuzana Maďarová, Alexandra Ostertágová

2.1. Morálne základy a politické postoje

Prieskum morálnych základov a politických preferencií sme realizovali prostredníctvom *Dotazníka morálnych základov* a prostredníctvom *Dotazníka politických postojov*, ktorý sme vytvorili na mapovanie vyjadrených postojov k sporným politickým, spoločenským a kultúrno-etickým otázkam. Respondenti a respondentky mali v tomto dotazníku označiť tvrdenia, ktoré vyjadrujú ich postoje k deviatim témam: interrupcia, prisťahovalectvo, výskum kmeňových buniek, účasť žien v politike, ochrana životného prostredia, manželstvo párov rovnakého pohlavia, Turecko ako členská krajina Európskej únie, jazykové práva menšín, nárok na dávku v hmotnej núdzi. Konkrétne k téme „Nárok na dávku v hmotnej núdzi“ si respondentky a respondenti mali vybrať jedno z tvrdení, ktoré najpresnejšie vyjadruje ich postoj k tejto téme: „A) Nárok na dávku v hmotnej núdzi by mali mať všetky osoby v hmotnej núdzi, pretože povinnosťou štátu je garantovať minimálne podmienky na prežitie a ľudskú dôstojnosť; B) Nárok na dávku v hmotnej núdzi by mali mať iba tie osoby, ktoré sa aktívne snažia zlepšiť svoju životnú situáciu; C) Nárok na dávku v hmotnej núdzi by nemal mať nikto; D) Nevie.“¹² Tento dotazník bol inšpirovaný dotazníkom Spasseny P. Kolevy a jej kolegov (*Political Attitudes Questionnaire*; Koleva et al., 2012). Odpovede na otázky v dotazníku politických postojov sme zámerne konštruovali ako výroky reprezentujúce konkrétne postoje, pretože otázky vyžadujúce odpovede na likertovej škále pri „abstraktných témach ako politika pôsobia vágne a zmatóčne“ (op. cit.: 189).

¹² Možnosť, že dávky v hmotnej núdzi by nemal dostávať nikto, nezvolil nikto z opýtaných, a preto v ďalšej analýze nevystupuje. S možnosťou „nevie“ sme v analýze zaobchádzali ako s chýbajúcou hodnotou premennej (túto možnosť pritom zvolilo len 6 ľudí, t. j. 2%).

3. Problémy a potenciál dvoch „morálnych svetov“

Medzi skupinou ľudí, ktorí pracujú v ľudskoprávných mimovládnych organizáciách, a skupinou reprezentujúcou širokú verejnosť sa ukázali štatisticky významné rozdiely takmer vo všetkých škálach *Dotazníka morálnych základov*. Skupina z mimovládnych organizácií skórovala na liberálnych škálach férovosť/podvádzanie ($F = 4,844$; $p \leq 0,01$)¹³ a sloboda/útlak ($F = 136,662$; $p \leq 0,001$) významne vyššie než skupina zastupujúca širokú verejnosť. Naopak, skóre v skupine mimovládnych organizácií bolo významne nižšie v konzervatívnych škálach lojálnosť/zrada ($F = 92,161$; $p \leq 0,001$), posvätnosť/úpadok ($F = 95,200$; $p \leq 0,001$) a autorita/podrávanie ($F = 82,093$; $p \leq 0,001$) než v skupine širšej verejnosti. Porovnanie rozdielných škálových skóre medzi oboma skupinami ilustruje **Tabuľka 3** a **Graf 1**.

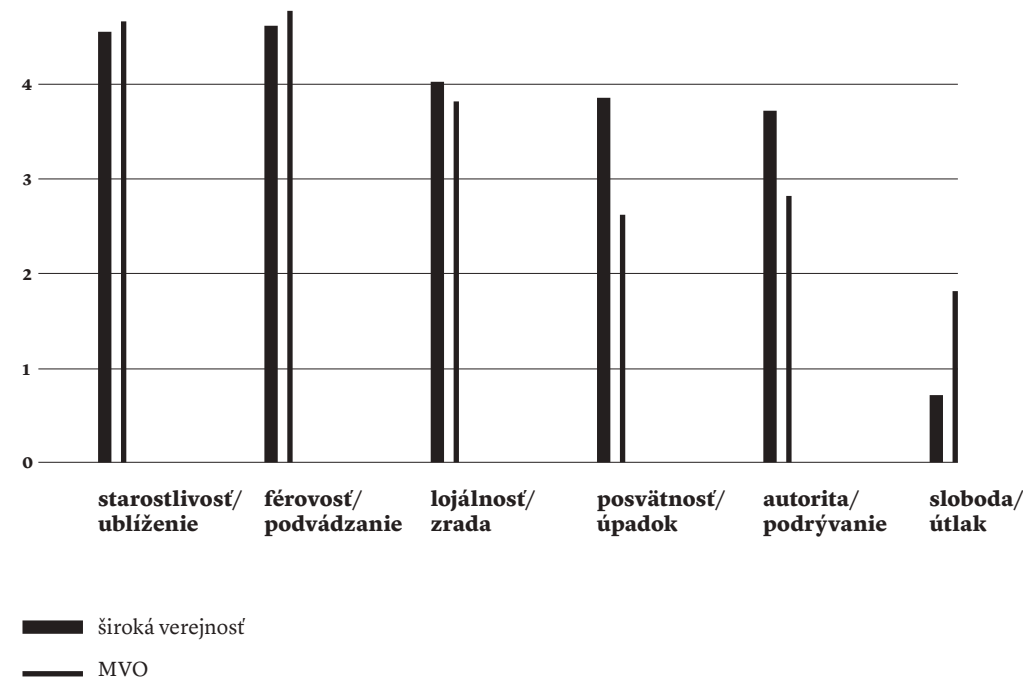
¹³ Hodnota p vyjadruje pravdepodobnosť, s akou možno zistený rozdiel medzi porovnávanými skupinami pripísať náhode. Teda čím je hodnota p nižšia, tým nižšia je i pravdepodobnosť, že rozdiel, ktorý sa ukázal medzi sledovanými skupinami, je náhodný (napr. je dôsledkom nedostatkov vybranej vzorky a pod.).

Tabuľka 3:
Porovnanie skupiny reprezentujúcej širokú verejnosť (ŠV) a skupiny reprezentujúcej mimovládne organizácie (MVO) z hľadiska priemerného skóre na škálach *Dotazníka morálnych základov*

	starostlivosť/ ublíženie		férovosť/ podvádzanie		lojálnosť/ zrada		posvätnosť/ úpadok		autorita/ podrávanie		sloboda/ útlak	
	ŠV	MVO	ŠV	MVO	ŠV	MVO	ŠV	MVO	ŠV	MVO	ŠV	MVO
M	4,57	4,64	4,60	4,77	4,03	3,82	3,84	2,59	3,73	2,80	0,72	1,83
SD	(0,74)	(0,70)	(0,61)	(0,53)	(0,62)	(0,72)	(1,00)	(0,83)	(0,80)	(0,73)	(0,68)	(1,00)
F	0,511		4,844*		92,161***		95,200***		82,093***		136,662***	

* $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$
M – priemer
SD – štandardná odchýlka
F – výsledok F-testu

Graf 1:
Porovnanie skupiny reprezentujúcej širokú verejnosť a skupiny reprezentujúcej MVO z hľadiska priemerného skóre na škálach *Dotazníka morálnych základov*

Zdroj (Tabuľka 3 a Graf 1): Andrej Findor, Zuzana Maďarová, Alexandra Ostertágová

Dotazníkový prieskum teda čiastočne potvrdil, že predstavielky a predstavitelia ľudskoprávných mimovládnych organizácií sa vo svojich morálnych intuíciami silnejšie opierajú o liberálne základy než ľudia, ktorí sa v mimovládnych organizáciách neangažujú, žijú a pracujú mimo Bratislavu a dosiahli nižší stupeň vzdelania.

Čo znamenajú tieto rozdiely v morálnych základoch ľudí pracujúcich v ľudskoprávných organizáciách a širokej verejnosti? Jednu z dostupných odpovedí ponúka samotný J. Haidt, ktorý sa snažil vysvetliť rozdiely v morálnych základoch medzi americkými konzervatívami a liberálmi. Rozdiely v ich skóre na jednotlivých škálach *Dotazníka morálnych základov* sú takmer totožné s rozdielmi, ktoré dosiahli predstavielky a predstavitelia širokej verejnosti a ľudskoprávných mimovládnych organizácií v našom prieskume. Zatiaľ čo ľudia z mimovládnych organizácií (americkí liberáli) mierne prevyšujú širokú verejnosť (amerických konzervatívov) na škálach starostlivosť/ublíženie a férovosť/podvádzanie, výrazne strácajú na zvyšných troch základných škálach posvätnosť/úpadok, lojalnosť/zrada a autorita/podrávanie. Tento nepomer v nasýtení jednotlivých škál považuje Haidt za „konzervatívnu výhodu“ (Haidt, 2012: 155 – 186), ktorá umožňuje americkým konzervatívcom spoločensky (a politicky) ťažiť z bohatšej a rovnomernejšie rozloženej morálnej matice. Netreba však zabúdať, že škály lojalnosť/zrada, autorita/podrávanie a posvätnosť/úpadok sa v rôznych sociálnych prostrediach využívajú na zabezpečenie vnútrogrupinovej kohézie, legitimity sociálnych inštitúcií založenej na vzťahoch poslušnosti a podriadenosti a v neposlednom rade na ritualizovanom oddelení čistých a nečistých fyzických a symbolických predmetov či javov (a žiadalo by sa dodať aj ľudí). Tieto základy sa tak vo významnej miere podieľajú na mechanizmoch sociálneho vylúčenia a začleňovania – poskytujú morálne východiská pre sociálnu reguláciu toho, kto bude patriť do skupiny („in-group“) a kto bude stáť mimo nej („out-group“). Kritiku „konzervatívnej výhody“ ako mechanizmu sociálneho vylúčenia predstavil vo svojej práci Joshua Greene, ktorý spochybnil Haidtovo presvedčenie o kompromisnom prekonaní morálneho predelu, vedúcom naprieč spoločnosťou v USA. Podľa J. Greena predstavitelia a predstavielky amerického konzervativizmu by nemali byť charakterizovaní ako ľudia, čo „kladú špeciálny dôraz na autoritu, posvätnosť a lojalnosť“, ale mali by byť skôr označení ako „kmeňoví lojalisti a lojalistky, ktorí sú verní svojim autoritám, svojmu náboženstvu a sami sebe“ (2013: 340). Greene ich neskôr prirovnáva k iným sociálne konzervatívnym kmeňom vrátane európskych nacionalistov a nacionalistiek (op. cit.).

Ak by sme teda nadviazali na takéto chápanie európskych nacionalistických skupín, môžeme sa pozrieť na ich praktiky a politiky sociálneho vylúčenia. Podľa Michaela Stewarta (2012b) sa vo viacerých európskych krajinách (nielen v krajinách

strednej a východnej Európy) sústreďujú predovšetkým na Rómky a Rómov. Súčasná celoeurópska vlna protirómskej politiky má byť pritom zapríčinená nárastom xenofóbnych nálad, pocitom sklamaní z politických elít a fungovania politických inštitúcií, ako aj straty suverenity a demokratického dohľadu (Stewart, 2012a: xxxviii).

Na druhej strane morálny základ sloboda/útlak sa aktivuje ako reakcia na rôzne snahy o obmedzenie slobody, sústreďovania politickej, ekonomickej či symbolickej moci v rukách určitých ľudí alebo skupiny ľudí. „Kým pôvodné spúšťače tohto základu zahŕňali strelbu a tyranov, k súčasným spúšťačom patrí čokoľvek, čo sa javí ako nelegitímne, obmedzujúce slobodu jednotlivca“ (Haidt, 2012: 1714). Ľudia skórujúci na liberálnych škálach *Dotazníka morálnych základov* podľa Haidta (2012) uplatňujú morálny základ sloboda/útlak pri práci s marginalizovanými skupinami ľudí, čo v kontexte nášho výskumu platí pre skupinu ľudí z prostredia ľudskoprávných mimovládnych organizácií. To vedie k presadzovaniu ľudských a občianskych práv či rovnosti, pričom rovnosť sa chápe niekedy ako rovnosť príležitostí, inokedy ako (reálna) rovnosť výsledkov.

Príklad uplatňovania týchto odlišných morálnych základov ponúka práve spor o sociálnu spravodlivosť, v ktorom strana zastúpená predovšetkým mimovládnyimi organizáciami reprezentuje sociálnu spravodlivosť ako nastoľovanie rovnosti znevýhodnených skupín obyvateľstva a ochranu pred sociálnym útlakom – chudobou a sociálnym vylúčením, zatiaľ čo druhá strana zastúpená najmä dominujúcim politickým diskurzom (Chudžíková, 2011) a podporovaná všeobecnou verejnou mienkou (Gallová-Kriglerová, Kadlečíková, 2012) chápe sociálnu spravodlivosť ako primeranosť. Podľa Jarmily Lajčákovej z mimovládnej organizácie Centrum pre výskum etnicity a kultúry by „bolo pokrytecké podporovať (či už otvorene alebo skryto) etnicitu majoritnej skupiny a pritom ignorovať, že práve neprináležanie k majorite, resp. príslušnosť k minorite je dôvodom znevýhodnenia. Ako píšem v texte venovanom dočasným vyrovnávacím opatreniam (DVO), množstvo krajín zvolilo afirmatívne opatrenia, či iné formy tzv. preferenčného zaobchádzania ako spôsob naprávania nerovností, a to pomerne úspešne. Aj keď politika DVO nie je bez rizík, je to odskúšaný štandardný nástroj na vytváranie príležitostí pre menšiny, aby sa aj ony mohli účastniť na moci, prestíži a bohatstve, ktoré je neprimerane akumulované práve u dominantnej skupiny“ (Lajčáková, 2012b: 2). V podobnom duchu sa vyjadruje aj spolupracovník mimovládnej organizácie Rómsky inštitút Marek Hojsík: „Problémy bývania, vzdelávania, zamestnanosti, zdravotného stavu a ďalšie sú vo vzájomnom dialektickom vzťahu a vzájomne sa podmieňujú: deti vyrastajúce v nevyhovujúcich bytových podmienkach nemajú potrebné zázemie pre prípravu do školy (popri iných problémoch spojených so vzdelávaním), takže sa zvyšuje riziko ich neúspechu pri získavaní kvalifikácie a následného vylúčenia z trhu práce; uchádzači o zamestnanie,

ktorí nie sú schopní kvôli zlým bytovým podmienkam dodržiavať osobnú hygienu v primeranom rozsahu alebo majú kvôli nim zhoršený zdravotný stav, majú slabšiu konkurencieschopnosť na trhu práce (...) nemajú zdroje potrebné na to, aby si svoje problémy (...) riešili sami a tieto problémy musí riešiť štát“ (Hojsík, 2008: 8).

Takéto chápanie férovosti ako rovnosti príležitostí či výsledkov a ochrany pred útlakom nemusí korešpondovať s chápaním férovosti u ľudí, ktorí lepšie skórujú na konzervatívnej škále *Dotazníka morálnych základov*, a to práve s chápaním férovosti ako primeranosti či zásluhovosti. Naopak, na morálne základy týchto ľudí by mohli pôsobiť politické skupiny odkazujúce na zneužívanie podpory sociálne odkázaných skupín obyvateľstva vrátane zneužívania dávok v hmotnej núdzi. „Musíme radikálne zmeniť konkrétne zákony upravujúce systém sociálnych dávok. Ten, kto nepracuje, sa musí mať podstatne horšie ako ten, kto je ochotný pracovať aspoň na aktivačných prácach. Ten sa zase musí mať podstatne horšie ako ten, kto chodí riadne do zamestnania. Jednoducho, nepracovať sa nesmie oplatiť“ (Kužma, 2010). V podobnom duchu sa vyjadril aj súčasný splnomocnenec vlády Slovenskej republiky pre rómske komunity Peter Pollák: „Ľudia nebudú mať koláče bez práce. Sociálne odkázaní ľudia nebudú môcť páchať priestupky s vedomím, že nemusia platiť pokutu ako všetci ostatní. Ak deti sociálne odkázaných rodičov budú ubližovať svojim spolužiakom a učiteľom, príspevok za dochádzku do školy ich rodičia nedostanú.“¹⁴ Proti takémuto chápaniu spravodlivosti ako zásluhovosti sa znova stavia Jarmila Lajčáková: „Tvorcovia zákona nemôžu s vážnou tvárou tvrdiť, že zavedenie princípu tzv. zásluhovosti pre poberateľov dávky v hmotnej núdzi rieši komplexný problém nezamestnanosti chudobných Rómov. Ťažko si predstaviť, že v regióne s minimálnymi šancami na zamestnanie pomôže Rómovi alebo Rómke, ktorí majú na krku sériu exekúcií a stigma nezodpovednosti, to, že budú participovať na takýchto nútených prácach pre obec“ (Lajčáková, 2013).

Základný princíp týchto vyjadrení, ktoré ilustrujú názory oboch strán sporu o definovanie sociálnej spravodlivosti, možno sledovať aj v našom *Dotazníku politických postojov*. Až 80% osôb pôsobiacich v ľudskoprávných mimovládnych organizáciách sa stotožnilo s vyjadrením: „Nárok na dávku v hmotnej núdzi by mali mať všetky osoby v hmotnej núdzi, pretože povinnosťou štátu je garantovať minimálne podmienky na prežitie a ľudskú dôstojnosť.“ Z ľudí zastupujúcich v našom prieskume širšiu verejnosť sa naopak až 75% stotožnilo s postojom: „Nárok na dávku v hmotnej núdzi by mali mať iba tie osoby, ktoré sa aktívne snažia zlepšiť svoju životnú situáciu.“ Tieto výsledky testované prostredníctvom Pearsonovho testu početností χ^2 boli štatisticky významné (Pearsonovo $\chi^2 = 78,698$; $p \leq 0,001$ pozri **Tabuľku 4**).

Tabuľka 4:
Porovnanie postojov k prerozdeleniu dávok v hmotnej núdzi medzi širokou verejnosťou a ľuďmi pracujúcimi v MVO

	ŠV	MVO
Nárok na dávku v hmotnej núdzi by mali mať všetci, povinnosťou štátu je garantovať minimálne podmienky na prežitie a ľudskú dôstojnosť.	22,7 %	80,0 %
Nárok na dávku v hmotnej núdzi by mali mať iba tie osoby, ktoré sa aktívne snažia zlepšiť svoju situáciu.	75,0 %	18,7 %
Neviem.	2,3 %	1,3 %

Zdroj: Andrej Findor, Zuzana Maďarová, Alexandra Ostertágová

Postoj k politikám dávok v hmotnej núdzi, v ktorom sa odzrkadľuje chápanie spravodlivosti ako rovnosti príležitostí, vyjadrujú predovšetkým ľudia pochádzajúci zo skupiny ľudskoprávných organizácií, teda ľudia skórujúci vysoko na liberálnych škálach *Dotazníka morálnych základov* a nízko na konzervatívnom spektre morálnych základov. Zároveň ľudia, ktorých možno vo väčšej miere opisovať ako predstaviteľov a predstaviteľky širokej verejnosti, si predstavujú sociálnu spravodlivosť (minimálne v rámci politik prerozdelenia dávok v hmotnej núdzi) ako primeranosť a pridelovanie dávok v hmotnej núdzi podmieňujú princípom zásluhovosti. Táto skupina skóruje v *Dotazníku morálnych základov* vyššie na škálach zaznamenávajúcich konzervatívne morálne základy.

4. Morálne základy sociálneho vylúčenia a začlenenia

Na aký typ verejnej argumentácie budú teda odpovedať ľudia, ktorí nepatria k úzko špecifickej skupine ľudí z mimovládnych organizácií? Pravdepodobne práve na argumentáciu, ktorá obsahuje chápanie spravodlivosti ako primeranosti. Zároveň to môže zo strany širokej verejnosti naznačiť väčšie nepochopenie, až odmietnutie takej argumentácie, ktorá odkazuje na chápanie spravodlivosti ako rovnosti príležitostí, a teda často argumentácie ľudskoprávných mimovládnych organizácií. Takéto predpoklady si vyžadujú ďalšie skúmanie a rozsiahlu diskusiu o ich úlohe pri riešení rôznych

sociálnych sporov. Zdá sa, že politické strany v rámci svojej komunikácie využívajú práve konzervatívny typ argumentácie, ktorý identifikuje poberateľov a poberateľky neprímernej (a tým neférovej) sociálnej pomoci ako jasne rozpoznateľnú etnickú skupinu, ktorá nepatrí do väčšinového národného spoločenstva. Ako naznačili napríklad predvolebné kampane pred parlamentnými voľbami v rokoch 2010 a 2012, spôsoby reprezentácie poberateľov dávok v hmotnej núdzi sú etnizované a stotožňujú „zneužívateľov“ sociálneho systému s obyvateľmi marginalizovaných rómskych komunít. Takéto reprezentácie pritom už nie sú doménou výlučne radikálnych nacionalistických strán a hnutí, ako je Slovenská národná strana (SNS) alebo Ľudová strana – Naše Slovensko (ĽSNS) (Obr. I.3.3), ale aj etablovaných demokratických strán¹⁵ (Obr. I.3.1 a 2). Prerozdelenie a etnizácia prijímajúcej skupiny sú teda dôležitými aspektmi jedného sociálneho javu. V tejto súvislosti možno siahnuť po štúdiu Lauren R. Pratherovej (Prather, 2013), ktorá si kladie otázku, prečo ľudia podporujú prerozdelenie a ako sú pritom ovplyvnení národnosťou recipientov a recipientiek. Vychádza z údajov, podľa ktorých žije v USA dvakrát viac ľudí, čo si želajú, aby vláda obmedzila pomoc pre chudobných v zahraničí, ako tých ľudí, ktorí sú presvedčení, že vláda by mala obmedziť pomoc pre chudobných amerických občanov (Pratherová, 2013: 2). V snahe analyzovať túto averziu verejnosti voči zahraničnej pomoci Pratherová rozlišuje tri mechanizmy, ktoré vysvetľujú podporu alebo odmietanie prerozdelenia: presvedčenia o inštitúciách, presvedčenia o recipientoch a recipientkách, ako aj presvedčenia o morálnosti prerozdelenia (op. cit.: 3).

Ak zohľadníme uvedené Haidtove, Greenove, Stewartove a Pratherovej úvahy, otvára sa nám nový analytický rámec na skúmanie úlohy morálnych súdov a hodnotení v otázke schvaľovania alebo odmietania sociálneho prerozdelenia vrátane poskytovania dávky v hmotnej núdzi pre členov a členky marginalizovaných rómskych komunít. Tento rámec by mohol pomôcť identifikovať a analyzovať morálne základy presvedčení týkajúce sa málo výkonných inštitúcií na rôznych úrovniach vládnutia, ktoré sú výsledkom post-komunistickej transformácie a prebiehajúcej európskej integrácie. Ďalej by mohol umožniť rozlišovať morálne základy prerozdelenia ako takého (napríklad jeho férovosť) a morálne základy týkajúce sa recipientov a recipientiek sociálnej pomoci. Takéto rozlišovanie sa javí ako nevyhnutné pre zodpovedanie otázky, nakoľko je podpora alebo odmietanie sociálnej pomoci (vrátane dávok v hmotnej núdzi) späté s etnickou, národnou alebo rasovou príslušnosťou prijímajúcej skupiny. Inými slovami: akú úlohu zohráva príslušnosť k skupine Nerómov a Nerómok a príslušnosť k skupine Rómok a Rómov pri posudzovaní spôsobilosti a oprávnenosti na sociálnu pomoc (pomoc v hmotnej núdzi). Výskum morálnych základov ako jedného z mechanizmov sociálneho vylúčovania

a začleňovania by sa tak mohol stať komplementárnou súčasťou vysvetlenia nástupu a dynamiky protirómskeho diskurzu a v lepšom prípade aj nástrojom na jeho postupné zmierňovanie.

4.1. Prekonávanie medzier v morálnej empatii

Medzi ľuďmi pracujúcimi v ľudskoprávných mimovládnych organizáciách a ľuďmi, ktorých možno považovať za reprezentujúcich širokú verejnosť, sa ukázali štatisticky významné rozdiely takmer vo všetkých škálach *Dotazníka morálnych základov*. Ľudia z mimovládnych organizácií skórovali vyššie na liberálnych škálach férovosť/podvádzanie a sloboda/útlak než ľudia zo skupiny reprezentujúcej širšiu verejnosť. Naopak, skóre ľudí z mimovládnych organizácií bolo významne nižšie v konzervatívnych škálach lojalnosť/zrada, posvätnosť/úpadok a autorita/podrávanie než u ľudí zo širšej verejnosti. Existencia takýchto dvoch „morálnych svetov“ a ich na prvý pohľad nezmierniteľné rozdiely týkajúce sa posudzovania férovosti poskytovania sociálnej pomoci (vrátane dávok v hmotnej núdzi) na Slovensku sa môžu stať zaujímavou príležitosťou na prekonávanie hodnotových (morálnych) sporov.

Pri pohľade na kritiku mimovládnych organizácií zo strany verejnosti na Slovensku možno nájsť výčitky, že bez znalosti miestnych pomerov chcú z Bratislavy riešiť lokálne „problémy s Rómami“ a že k tejto snahe ich motivujú hlavne štedré eurofondy, z ktorých neprímeraná časť ide na ich réžiu a iba malá časť skončí v cieľovej skupine. Široká verejnosť zase zo strany mimovládnych organizácií býva často označovaná ako skupina neznalých či nevedomých ľudí, ktorá uprednostňuje vlastnú nereprezentatívnu osobnú skúsenosť a prehliada odborné argumenty a vedecké fakty. Negatívny postoj širokej verejnosti voči Rómom a Rómkam sa reprezentuje ako motivovaný latentným a niekedy aj manifestným rasizmom (vrátane etnických alebo rasových predsudkov a stereotypov). Napriek tomu, že takýto opis je značne zjednodušený, upozorňuje na nedostatočnú vzájomnú schopnosť pochopiť zámery a presvedčenia „tých druhých“. Takúto neschopnosť vcítiť sa „do kože“ iných ľudí nazýva Simon Baron-Cohen „slepotou mysle“ („mind-blindness“) (Baron-Cohen v Ditto, Koleva, 2011: 332). S ňou úzko súvisí „medzera v morálnej empatii“ súvisiaca s morálnymi reakciami, ktoré sa odlišujú od tých našich. Ako vo svojej štúdiu uvádza Peter H. Ditto a Spassena P. Koleva, intuitívne moralizujúci ľudia majú tendenciu prisudzovať „postojové rozdiely nie odlišným morálnym senzibilitám, ale dostupnejším sociálno-kognitívnym konštruktom, ako sú intelektuálna nedostatočnosť a zlovoľný úmysel“ (Ditto, Koleva, 2011: 332). Prekonanie takejto medzery v morálnej empatii komplikuje existencia „skreslenej férovosti“ („biased fairness“), ktorú experimentálne skúmali viacerí autori a autorky a ktorá odkazu-

je na našu nevedomovanú tendenciu uprednostňovať také podnety a informácie, ktoré potvrdzujú našu individuálnu (a čo je ešte dôležitejšie) aj kolektívnu príslušnosť k jednej zo strán sporu (Greene, 2013: 83 – 89).

Podľa Haidtovho intuitivistického prístupu je morálka niečo, čo cítime ešte pred tým, ako myslíme, a tieto morálne reakcie sa potom pokúšame *post hoc* argumentačne zdôvodňovať podľa toho, ako si to vyžaduje konkrétna sociálna situácia a okolnosti. Ako ukazuje prieskum Nadie Y. Bashirovej a jej kolegýň a kolegu, negatívne stereotypy o aktivistoch a aktivistkách sú často hlavnou prekážkou zabraňujúcou presadeniu sociálnej zmeny, ktorú sledujú (Bashir et al., 2013). Prvým krokom k zmierneniu či prekonaniu „nezmieriteľných hodnotových rozdielov“, k produktívnemu uznaniu morálnej plurality a k presadeniu všeobecne prospešnej sociálnej zmeny sa preto javí osvojenie si „ťažko získanej empatie pre morálne intuície našich politických protivníkov a protivníčok, ktoré môžu viesť k menej zhubným (a možno aj produktívnejším) interpretáciám ich charakteru, motívácií a politických preferencií“ (Ditto, Koleva, 2011: 332). Je nutné doplniť, že aj jednostranná snaha o empatiu väčšinou vedie k vytvoreniu rôzne silných recipročných sociálnych vzťahov. Táto skutočnosť je obzvlášť dôležitá v prípadoch rozdielne vnímanej sociálnej nespravodlivosti, ktorej čelia mnohé európske spoločnosti. „Bohaté, komplexné a vzájomne prepojené sociálne siete vzájomného rešpektu“ sú spoločensky udržateľným prostriedkom v boji proti patogénnym formám sociálnej neistoty, ktorá je prameňom rôznych foriem extrémizmu (Fiske, 2013: 611).

Záver ako ďalší začiatok

V tomto príspevku sme predstavili teóriu morálnych základov ako potenciálny analytický rámec na skúmanie sociálnych sporov a *Dotazník morálnych základov* ako vhodný nástroj takéhoto skúmania. Výsledky realizovaného prieskumu naznačili *rôzne morálne základy dvoch skúmaných skupín*, a to skupiny reprezentovanej ľuďmi z ľudskoprávných mimovládnych organizácií a skupiny ľudí reprezentujúcich širokú verejnosť.

Poukázanie na takéto rozdiely v morálnom usudzovaní môže viesť k *efektívnejšiemu hľadaniu spôsobov vzájomného porozumenia* a skvalitňovania medziskupinových vzťahov. Takisto môže viesť k účinnejšej komunikácii ľudskoprávnej agendy vo verejnej diskusii. Jedným zo záverov aplikácie teórie morálnych základov na problematiku rozdielov v konceptualizácii sociálnej spravodlivosti by teda mohlo byť odporúčanie, aby mimovládne organizácie vo svojej argumentácii a sebaaprezenácii *kládli dôraz aj na ďalšie morálne základy než férovosť/podvádzanie a ublíženie/starostlivosť*.

Na druhej strane takéto odporúčanie vedie k minimálne dvom vzájomne previazaným závažným problémom, s ktorými by sa bolo nutné (a otázne je, či vôbec možné) v praxi vyrovnávať. Tieto problémy súvisia najmä s otázkou, *ako a či vôbec zahrňať konzervatívne morálne základy do verejnej komunikácie mimovládnych organizácií*. Pokiaľ totiž ťažiskové myšlienky a hodnoty ľudskoprávných mimovládnych organizácií vychádzajú z liberálnych morálnych základov, možno položiť otázku: *Ako do verejných kampaní, ktoré presadzujú anti-militantné a anti-autoritárske hodnoty, začleniť napríklad morálny základ autority?*¹⁶ Aj ďalšie položky sýtiace konzervatívne spektrum morálnych základov zahrňajú hodnoty, ktoré ľudskoprávne mimovládne organizácie vo svojej argumentácii nielen zámerne nepoužívajú, ale dokonca sa voči nim vymedzujú.¹⁷

Druhý a oveľa závažnejší problém s uplatňovaním konzervatívnych morálnych základov v rétorike ľudskoprávných organizácií súvisí s etickou rovinou verejných aktivít mimovládnych organizácií. Ak by sa aj podarilo zahrnúť do mediálnej prezentácie ľudskoprávných organizácií morálny základ autorita/podryvanie, problémom zostáva, nakoľko by takáto prezentácia vyjadrovala hodnotové východiská organizácie. Napríklad ak predpokladáme, že nárok na životné minimum je ľudským právom, ktoré by malo byť priznané každej jednej ľudskej bytosti ako ochrana pred utrpením a ponížením plynúcim z extrémnej chudoby, možno preberať diskurz zásluhovosti ako princípu sociálnej spravodlivosti? Je možné urobiť to s cieľom osloviť širšiu verejnosť a zároveň nereprodukovať prevažujúci diskurz, voči ktorému vystupujeme?

Tieto a mnohé ďalšie otázky je potrebné podrobiť ďalšiemu skúmaniu, ako aj teoretickej a filozoficko-normatívnej reflexii, treba testovať uplatniteľnosť využitia teórie morálnych základov v komunikácii mimovládnych organizácií. Predkladaný text je čiastkovým výstupom dlhodobého výskumu, ktorý je na svojom začiatku, o ktorom si však aj napriek tomu trúfame povedať, že má (nielen) v prostredí Slovenska veľký akademický aj aplikačný potenciál.

¹⁶ V *Dotazníku morálnych základov* meraný prostredníctvom miery súhlasu s tvrdením „Keby som ako vojak nesúhlasil s rozkazmi veliteľa, poslúchol by som, pretože je to moja povinnosť.“

¹⁷ Príkladom môže byť porušovanie mravnej čistoty a slušnosti (morálny základ posvätnosť/úpadok), ktoré je v súčasnom dominantnom diskurze konzervatívnych aktérov občianskej spoločnosti sýtené napríklad obsahom formy spoluzitia ľudí rovnakého pohlavia. Otázkou teda zostáva, ako (a či) využiť mravnú čistotu v argumentácii za rovnaké občianske a ľudské práva LGBTQI ľudí.